

* ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Η ΒΡΑΚΑ *

Γ. Ίακ. Καλαϊσάκη *Ἡ βράκα*. (Ἐν τῷ περιοδικῷ *Ἀθῆναι*, μηνιαῖον παρῶσημα 1908 σ. 1481—1488).

Ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, συνισταμένη εἰς ἀκριβῆ ἀναγραφὴν καὶ περιγραφὴν τούτων καὶ εἰς ἐξερεύνησιν τῆς γενέσεως ἐκάστου αὐτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων καὶ ἐπηρειῶν, ἐξ ὧν ἐπῆλθον κατὰ καιροὺς μεταβολαὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, ὥστερεϊ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἐνέχει. Μία δὲ μόνον μέχρι τοῦδε τοιαύτη μελέτη ἐξεδόθη, ἡ περὶ τοῦ φεαρίου, ἐν τῇ *Ἑσθία* ὑπὸ τοῦ ἀσκητοῦ Ἀντ. Μηττιράκη δημοσιευθεῖσα, ἐν ᾗ μετὰ πολλῆς ἀκριβοῦς ἐξέταζονται τὰ διάφορα ἐν χρήσει κατὰ καιροὺς σχήματα τοῦ καλύμματος τούτου τῆς κεφαλῆς, τῇ βοηθείᾳ προπάντων ἀπεικονίσεων αὐτοῦ ἐν παλαιότεραις καὶ συγχρόνοις προσωπογραφίαις¹⁾. Ἠδυνάμην δ' ὕλην καὶ βάσιν ἀσφαλεστάτην πρὸς τοιαύτας μελέτας παρέχει καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς εταιρείας τῆς Ἑλλάδος καταρτιζομένη ἐν τῷ μουσεῖῳ αὐτῆς συλλογὴ τῶν κατὰ τόπους ἐλληνικῶν ἐνδυμασιῶν.

Ὅθεν λίαν εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Καλαϊσάκη περὶ τῆς βράκας, περιέχουσα ἀξιολογωτάτας εἰδήσεις (ἐν σ. 1487—8) περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν φέρουσι τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἐν Κρήτῃ χριστιανοὶ καὶ μουσουλμᾶνοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάσης περιγραφῆς ἐνδυμάτων ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα εἶναι αἱ εἰκόνες, σαφεστέραν καθιστῶσαι καὶ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφὴν, ἣ δὲ προκειμένη πραγματεία δὲν συνοδεύεται δι' εἰκόνων.

Τῶν περὶ τῆς βράκας τῶν σημερινῶν Κρητῶν εἰδήσεων προέταξεν ὁ Κ. μακρὰν εἰσαγωγὴν ἀρχαιολογικὴν, δυστυχῶς παντελῶς ἄχρηστον, διότι ἄπειρος ὢν τῶν φιλολογικῶν μεθόδων συγχέει πηγὰς καὶ βοηθήματα, συμφύρων ἀρχαίους συγγραφεῖς μετὰ νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν, ἀνακριβῶς ἢ πλημμελῶς παρα-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Α' σ. 661—7.

1) Ἑσθία 1893 Β' σ. 113—5, 141—2, 145—8.

πέμπει, καὶ ἐσφαλμένως ἀντιγράφει χωρία. Ὁ συγγραφεὺς γινώσκει μὲν τὸ ἄρθρον *braccæ* τοῦ *Saglio ἐν Daremberg et Saglio Dictionnaire des antiquités* τ. I σ. 746 — 7 καὶ τὸ ἄρθρον ἀναξυρίδες τοῦ *Mau ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie* τ. I σ. 2100, ἀλλὰ τῶν ἄρθρων τούτων, ἐν οἷς εὐσυνόπτως ἐκτίθενται αἱ γνωσταὶ ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐκείνων ἐνδυμάτων εἰδήσεις, δὲν κάμνει τὴν προσήκουσαν χρῆσιν. Διὰ μακρῶν δὲ διαλαμπάνει περὶ τῶν ἀναξυρίδων, ἐνῷ αὐταὶ ἐκαλοῦντο μὲν συνήθως ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις καὶ *βράκες*¹⁾, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας, εἰμὴ ὅτι ἦσαν, ὡς ὁ Ἡσύχιος ἐρμηνεύει, « ποδῶν ἐνδύματα ».

Ὁρθῶς, ἐπόμενος εἰς τὰς ἐρμηνείας τῶν νεωτέρων λεξικῶν, σημειώνει ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ λέξις *βράκος*, ἡ εὐρισκομένη εἰς ἀπόσπασμα τῆς *Σαπφούς* καὶ εἰς τὸν *Θεόκριτον*, ἐσήμαινε πολυτελὲς γυναικεῖον ἐνδύμα, ὅθεν ἦτο παντελῶς διάφορον τῆς βράκας. Ἄλλ' ὁ στίχος τῆς *Σαπφούς* : « οὐκ ἐπισταμένα τὰ βράκε' ἔλκην ἐπὶ τῶν σφύρων », δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν δημῶδη παροιμίαν « δὲν ἡξεύρει νὰ δέσῃ τὰ βρακιά του », ἣν ἀναφέρει ὁ *K.*, διότι καὶ ἡ ἐννοια τοῦ στίχου καὶ ἡ εἰκὼν, δι' ἧς ἡ ἐννοια ἐκφράζεται, εἶναι ὅλως διάφορα. Ἡ ποιήτρια ὁμιλεῖ περὶ ἀπειροκάλου χωρικῆς ἀγνοούσης ν' ἀνασύρῃ ἐπιχαρίτως τὴν ἐσθῆτα²⁾.

Καὶ περὶ τῶν ἀναξυρίδων τῶν *Γαλατῶν*, αἵτινες *bracæ* μὲν ὑπὸ τῶν *Ρωμαίων*, *βράκαι* δὲ ἢ *βράκες* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγοντο, ὁμιλεῖ ὁ *K.* ὑπολαμβάνων, ὅτι τὸ γαλατικὸν τοῦτο φόρημα εἰσῆλθε ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως εἰς *Κρήτην* καὶ ἔπειτα, ὅτε ἀπαγορεύθη ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μετετέταλθη εἰς τὸν *Εὐξείνιον πόντον*, δις καὶ πάλιν τῷ ἡνοσίχθονι ἐκείθεν ὁ δρόμος διὰ τὴν *Κρήτην* κατὰ τὰς δύο ἐπιδρομὰς τῶν *Σταυροφόρων* εἰς τὴν νῆσον». Ταῦτα εἶναι ἀδόσιμα καὶ ἀπίθανα. Αἱ βράκες τῶν *Γαλατῶν*, ὡς καὶ *Ρωμαῖοι* εἰς τὰς βορείους χώρας ἐφόρου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀναγλύφων τῆς στήλης τοῦ *Τραϊανοῦ* καὶ τῆς πύλης τοῦ *Κωνσταντίνου* ἐν *Ρώμῃ*, δὲν ὁμοιάζουσι τὸ παράπαν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας. Ὡς αἱ ἀσιατικαὶ ἀναξυρίδες, καὶ αἱ γαλατικάι βράκες ἦσαν ἐνδύμα ποδῶν, τὴν γενικωτέραν δὲ ταύτην σημασίαν εἶχε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ λέξις *βρακίον*, ταύτην δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, πλὴν τῆς εἰδικωτέρας σημασίας, ἥτοι τοῦ *θυλακοῦ* δοῦς ἐνδύματος τῶν ποδῶν τῶν *Κρητῶν* καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Ἡ γαλατολατινικὴ λέξις *braca* ἢ *bracca* (πληθ. *bracæ*), ἐκ τῆς κελτικῆς *vraca* πιθανῶς παραγομένη³⁾, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδήλου αὐτὸ τὸ οὕτως ὀνομα-

1) Ἡσυχ. λ. ἀναξυρίδες. Σουίδ. λ. ἀναξυρίδες. Ἑτυμ. Μ. λ. ἀναξυρίδες.

2) Καὶ ὁ *Σκ. Βυζάντιος* (Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλλ. λ. βρακί) ἀπὸ τοῦ βρακίου ἐτυμολογῶν τὴν λ. βρακί, θεωρεῖ ἀνάλογον πρὸς τὴν σαπφικὴν ῥῆσιν τὴν δημῶδη παροιμίαν. Ὁ δὲ *H. Mathieu* (*La Turquie et ses différents peuples* τ. II σ. 86) ἀνευδοκίμως ἀποφαίνεται, ὅτι οἱ βράκες τῶν Ἑλληνίδων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰ βράκεια τῶν γυναικῶν τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης, ὧν μνημονεύει ἡ *Σαπφώ*. Ἐπίσης καὶ ἡ *Dora d' Istria* (Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Βιβλ. V ἐπιστ. 6, μετάφρασις Αἰμιλίας Σκουζέ τ. Α' σ. 331).

3) Βλ. *Suchardt* ἐν *Zeitschrift f. roman. Philologie* 1879 τ. IV σ. 148. *Diez* *Etymologisches Wörterbuch d. romanischen Sprachen* λ. *braca*. *Körting* *La*.

ζόμενον γαλατικὸν ἐνδυμα. Ἄλλ' ὕστερον προσέλαβεν ἴσως εὐρυτέραν σημασίαν λεγομένη καθ' ὅλου ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν ποδῶν. Ὅθεν καὶ αἱ παραλαβοῦσαι ἐκ τῆς λατινικῆς τὴν λέξιν γλῶσσαι δεικνύουσι τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς σημασίας· οἷον ἰταλ. braca, πληθ. brache (σικελ. vrachi), ἰσπαν. καὶ πορτογαλ. bragas, γαλλ. braye, braies, ῥωμαν. brăcie (=βρακοζώνα), ἀλβαν. βρέκιτ' (πληθ. =ἐσώδρακκα)¹⁾. Εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, παρὰ τοῖς ὁποίοις εἶναι συχνοτάτῃ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως καὶ τῶν παραγώγων αὐτῆς²⁾, οὐδὲν παράδειγμα εὐρίσκομεν ἔχον τὴν ἰδιαίτεράν σημασίαν τῆς θυλακοειδοῦς βράκας· σαφῶς δὲ φαίνεται ἡ γενικωτέρα σημασία τῆς λέξεως καὶ εἰς τὸ ἐπίθετον βραχᾶτος, λεγόμενον ἐπὶ πτηνῶν ἐχόντων πτιλωτὰ σκέλη³⁾.

Εἶναι ἀμφίβολον, ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγίνωσκον τὰς θυλακοειδεῖς βράκας. Ἐν τινι χωρίῳ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορά ἀναφέρεται περσικὴ στολὴ τῶν Ἑλλήνων, ὃ δ' ἐκδότης ὑπολαμβάνει ὅτι αὕτη ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ θυλακοειδὴς βράκκα. Τὸ σπουδαϊότατον τοῦτο διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἐνδύματος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα χωρίον, μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Γρηγορά τῆς Βόννης, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ὥδε : « Τί δ' ἂν τις φαίη καὶ περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅσα κἂν τούτοις παρενομήθη, καὶ ὅπως ἐκτετόπισται τοῦ γνωρίμου τε καὶ συνήθους πολιτείας, ὥς μηδὲ γινώσκεισθαι ἐπιστῆς Ῥωμαίων καὶ ὅστις τῶν ἄλλως ἐχόντων γενῶν· οὔτε γὰρ περσικὴ τις ἄκρατος ἢ στολὴ γέγονεν ἢ ἀπὸ Ῥωμαίων· οὔτε λατινικὴ τελέως, οὔτε μὴν τις γοτθικὴ καθάπαξ, οὔτε εἰς Τριβαλλῶν καὶ ἅμα Μυσῶν καὶ Παίονων, ἀλλ' ἐκ πασῶν τῶν διακλασθῆναι εἰπεῖν τῆς ποικίλης ἐκείνης ἀκροπόλεως καὶ ἀρετῆς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἀντέστραπται χρόνον εἰς ἅπαν τὸνναντίον μίγμα καὶ συμφόρημα. Καὶ ὁρῶμεν τῶν ἱερῶν περιδολῶν εἶναι τοὺς τῶν φίλων παῖδας τὴν μὲν κεφαλὴν ἑοικότας Λατίνοις, τὸ δὲ σῶμα πᾶν περσικῶς τε καὶ μηδικῶς ἐσταλμένον, καὶ τὸνναντίον τι εἰς τὴν ὕστεράν τοὺς αὐτούς, νῦν μὲν ἄλλως, νῦν δ' ἄλλως, νῦν δ' οὐτετέρως [γρ. αὐθ' ἐτέρως] τρόπον δέ τινα τερατωδέστερον »⁴⁾. Εἰς ταῦτα ὁ ἐκδότης Parisot σημειώνει : « L' attirail médo-persan, qui

teinisch-romanisches Wörterbuch 1901, ἀρ. 1531. Thurneysen Keltoromanisches, Berlin 1884 σ. 47. Holder Altceltischer Sprach-schatz λ. braca, braccatus 9. G. Meyer Neugriech. Studien III σ. 19.

1) Χριστοφοροῖδου Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς σ. 50.

2) Ἡ παλαιστάτῃ καθ' ὅσον γινώσκω μνηεῖα τῆς λέξεως (πλὴν ἐννοεῖται τῶν εἰς τὸ γαλατικὸν ἐνδυμα ἀναφερομένων χωρίων) εἶναι ἐν παπύρῳ τοῦ Δ' αἰῶνος πιθανῶς, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἐνδυμάτων ἀναφέρονται καὶ βρακία (Nicole Les papyrus de Genève ἀρ. 80 στ. 6).

3) Περιστερόπουλα βραχᾶτα (Γεωργίου σοφιστοῦ περὶ τροφῶν κύκλος ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. XI μέρ. 2 σ. 193).

4) Νικηφόρ. Γρηγορ. ΑΖ' 2 ἐν Notices et extr. des manuscrits τ. XVIII μέρ. 2 σ. 26. 28. Ὁρθῶς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι περσικὴν ἢ μηδικὴν στολὴν λέγων ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν τουρκικὴν, λατινικὴν δὲ τὴν τῶν λατινικῶν ἐθνῶν τῆς δύσεως, γοτθικὴν δὲ τὴν τῶν Γερμανῶν ἢ τῶν Οὐγγρων, καὶ ὅτι Τριβαλλοὺς καὶ Μυσοὺς καὶ Παίονας ὀνομάζει τοὺς Σέρβους, τοὺς Βουλγάρους καὶ πιθανῶς τοὺς Βλάχους.

choque tant la susceptibilité de notre auteur, était *sans doute* le pantalon bouffant et ample (dont les orientaux ont donné la mode à l'Europe) car les *braccæ*, malgré certaine ressemblance, diffèrent essentiellement du pantalon orientale par l'«étroitesse»¹⁾. Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀπλῆ εἰκασία, οὐδαμοῦ στηριζομένη· ἡ φράσις δὲ «τὸ σῶμα πᾶν ἐσταλμένον» ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τελείας ἐνδυμασίας ἀνατολικῆς, οἷα λ.χ. τὰ καβάδια καὶ ὄχι περὶ μέρους μόνον αὐτῆς.

Ὅθεν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Γρηγορά οὐδόλως βεβαιοῦται, ἂν ἡ βράκα ἦτο σύνηθες καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐνδυμα. Ἡ ἐπικράτησις δ' ὅμως τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον (προπάντων εἰς τὰς πόλεις) εἶναι ἐνδειξις, ὅτι καὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον ἦτο ἴσως γνωστή. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου εὑρεθῶσι μαρτυρίαι ῥηταὶ ἢ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἐξ ὧν τοῦτο νὰ βεβαιωθῇ, ὀφείλομεν νὰ ἐπέχωμεν περὶ τοῦ ζητήματος.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐν Κρήτῃ, ὁ Κ. πιστεύει ὅτι καὶ «πρὸ τοῦ Μίνωος ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ βράκα», ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σωζόμεναι ἀρχαιότητες. Ταῦτα βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ὑποστηριχθῶσι σοβαρῶς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς ἁγίας Τριάδος, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, ἀπεικονίζονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες φέρουσαι ἐνδυμα, τὸ ὁποῖον ἐπιπόλαιον παρατηρητῆς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ ὡς θυλακοειδῆ βράκαν. Ἀλλὰ τὸ ἐνδυμα τοῦτο ἀνεγνώρισεν εὐστοχώτατα ὁ πρὸ ὀλίγου δημοσιεύσας τὸ μνημεῖον Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Paribeni καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι βραχεῖα δερματίνη ἐσθῆς, λευκὴ μετ' ἐρυθρῶν μαλλίων²⁾.

Καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται πιστεύων ὁ Κ. ὅτι οἱ Κρήτες ἐφόρου βράκας, συνάγει δὲ τοῦτο διὰ περιέργου συλλογισμοῦ. Οἱ Λύκιοι, λέγει, ἦσαν Κρήτες, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον Α', 173. Ζ', 92 (ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τοῦτο, ἀλλ' ὅτι κατήγοντο ἐκ Κρήτης)· ἀλλ' οἱ Λύκιοι ἐφόρου ἀναξυρίδας, ἦτοι παραπλησίαν τῇ βράκᾳ ἀμφίεσιν· ὅθεν καὶ οἱ Κρήτες. Ἐπειτα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους παρέλαβον τὰς βράκας παρὰ τῶν Ρωμαίων καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ τῶν σταυροφόρων.

Διὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἀκολουθεῖ τὴν μόνην ὀρθὴν μέθοδον, ἐξετάζων τὰς μαρτυρίας συγγραφέων. Ἀναφέρει δὲ πρὸς βεβαίωσιν τῆς βρακοφορίας τῶν Κρητῶν διὰ τὸ 1570 τοὺς «Κρητικοὺς γάμους», διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰς μαρτυρίας τοῦ Tournefort καὶ τοῦ Dapper, καὶ διὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βρουζέν (ἀγνώστου εἰς ἐμέ)³⁾.

1) Αὐτ. σ. 126 σημ. 43.

2) Monumenti dei Lincei τ. XIX σ. 18—24. Πρὸς καὶ Ξανθοῦδίδου Ὁ κρητικὸς πολιτισμὸς, Ἀθ. 1904 σ. 102—103 (Ἀθηνᾶς τ. ΙΓ'), ὅστις χάριν σαφηνείας λέγει ὅτι ἡ λευκὴ στοργγύλη κάτω ἐσθῆς τῆς γυναικὸς εἶναι «ἐν σχήματι σημερινῆς κρητικῆς βράκας» καὶ ὅτι αἱ λευκαὶ ἐσθῆτες τῶν νέων εἶναι «βρακοειδεῖς».

3) Ὑπὸ τὴν ἐλληνικὴν ταύτην μεταγραφὴν Βρουζέν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ τί ὄνομα

Καὶ οἱ μὲν «Κρητικοὶ γάμοι» (εἶναι δ' οὗτοι τὸ μυθιστόρημα τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, γραφὲν τῷ 1871) δὲν εἶναι βεβαίως πηγὴ εἰδήσεων διὰ τὸν 15' αἰῶνα. Ὁ δὲ Δάππερ, ὅστις δὲν περιέγραψε τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1706, ὡς λέγει ὁ Κ., ἀλλ' εἶναι παλαιότερος¹⁾, μαρτυρεῖ μᾶλλον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, οἱ Σφακιανοὶ τοῦλάχιστον (περὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν ἄλλων Κρητῶν δὲν κάμνει λόγον), ἐφόρου ἐνδυμα διάφορον τῆς βράκας· καὶ ὁ Κρῆς μεταφραστὴς τοῦ περὶ Κρήτης μέρους τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ παρατηρεῖ ὅτι σήμερον «καὶ κατὰ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐνδυμασίας εἶναι μεγάλη διαφορὰ, ἐπειδὴ (οἱ Σφακιανοὶ) ἐνδύονται ἤδη, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ Κρηῖτες καὶ οἱ λοιποὶ νησιῶται»²⁾).

Διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ ἐξετάσεως τῶν παλαιότερων μαρτυριῶν περὶ τοῦ κρητικοῦ ἐνδύματος θὰ δυνηθῶμεν ἀσφαλῶς νὰ μάθωμεν τὴν προέλευσιν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βράκας ἐν τῇ νήσῳ. Ὅπως δὲ παράσχωμεν συμβολὴν τινα εἰς τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος, καταγράφομεν ὧδε ὅσας εἰδήσεις ἐκ προχείρου ἐρεῦνης ἠδυνήθημεν νὰ περισυναγάγωμεν.

Εἰς τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις τῆς βενετικῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης τοῦ 1339, τὰς σκοπούσας τὴν περιστολὴν τῆς πολυτελείας ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, οὐδὲν ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν βράκαν³⁾.

Μεταξὺ τῶν ἐξήκοντα προσωπογραφικῶν Κρητῶν, τὰς ὁποίας ἐκ κρητικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ 14' μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος ἀντέγραψεν ὁ Γερόλα⁴⁾, ἀπεικονιζομένων μὲ ποικιλωτάτας ἀμφιέσεις, οὐδεμία ὑπάρχει Κρητὸς βρακοφόρου.

Ἐν κρητικῇ συμβολαίῳ τοῦ 1487⁵⁾ μισθώσεως ὑπηρετοῦ ὁ κούρης ὑπόχεται νὰ δίδῃ εἰς τὸν ὑπηρέτην κατ' ἔτος πλῆν τοῦ εἰς μετρητὰ μισθοῦ καὶ ἐνδύματα ἓνα γαμπᾶν, μίαν ῥασογουνέλλα, ἓν ζουπόνι λινόν, ἓν ζευγὸς ὑποδημάτων καὶ δύο ὑποκάμισα⁶⁾.

Εἰς τὴν Ἀφήγησιν τοῦ Κρητὸς στιχουργοῦ τοῦ 15' αἰῶνος Σαχλίκη ἀπαντᾷ ἡ λέξις κουρτισοβάδιν, ἣτις, ὡς ὁ ἐκδότης Παπαδημητρίου εἰκάζει, σημαίνει τὴν βράκαν⁷⁾. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀπλῆ εἰκασία.

Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην Belon ἐδημοσίευσε περιγραφὴν τῆς κρητικῆς ἀνδρικῆς ἐνδυμασίας μετ' εἰκόνος⁸⁾. Ἀποτελεῖται αὕτη ἀπὸ λευκὸν χιτῶνα (πουκαμίσα), ζωννύμενον διὰ πλατείας δερμα-

ὑποκρύπτεται, ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου, οὐδ' ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἀναφέρεται.

1) Τὸ φλαμανδικὸν πρωτότυπον τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἀμστελδάμῳ τῷ 1688, ἡ δὲ γαλλικὴ μετάφρασις τούτου ἐν Χάγῃ καὶ Ἀμστελδάμῳ τῷ 1703.

2) Δάπερ Ἀκριδὴς περιγραφὴ τῆς Κρήτης, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Μ. Βερνάρδου, Ἀθ. 1836 σ. 239.

3) J. Jegerlehner ἐν Byzant. Zeitschrift 1901 σ. 464—6.

4) G. Gerola Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venez. 1905—1908.

5) Σάθα Μεσαιων. Βιβλιοθ. τ. 7' σ. 656.

6) Στεφάνου Σαχλίκη Ἀφήγησις παράξενος, ἐκδ. Συν. Παπαδημητρίου, Odessa 1896 σ. 186 σ. 22. Βλ. καὶ σ. 146—7.

7) Belon Les observations de plusieurs singularitez, 1555 κεφ. 20 φ. 38.

τίνης ζώνης, ἐχούσης πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πλατὺν κόμβον· καὶ ἀπὸ ὑποδήματα ὑψηλά, φθάνοντα μέχρι τῆς ζώνης, εἰς ἣν προσδένονται· ὁ ἀπεικονιζόμενος κρατεῖ τόξον, φέρει δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου φαρέτραν πλήρη βελῶν, καὶ εἰς τὸ πλευρὸν ἔχει πήραν ¹⁾. Τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τῆς ἐνδυμασίας εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Δάππερ.

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὅχι μόνον ἡ βράκκα δὲν διετέλεσεν « ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἐνδυμα », ὡς φρονεῖ ὁ Κ., ἀλλὰ τοῦναντίον πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669 δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Κρήτας.

ΟΙ ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕ' ΑΙΩΝΑ *

Στ. Ξανθουδίδου Ὁ ποιητὴς Σαχλίκης καὶ οἱ δικηγόροι Κρήτης πρὸ πέντε αἰώνων. (Ἐν τῷ περιοδικῷ Παναθηναῖα Ἔτος Θ' 1909 τ. ΙΗ' σ. 177—180).

Μετὰ βραχεῖαν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Στεφάνου Σαχλίκη, καὶ τοῦ βίου τῶν Κρητῶν, μάλιστα τῶν χωρικῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα, ὡς παραστατικώτατα διαγράφεται εἰς τὴν « Παράξενον ἀφήγησιν » τοῦ ποιητοῦ, ὁ Ξανθουδίδης ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀφήγησει εἰδήσεων περὶ τῆς ἐξασκήσεως τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ὑπὸ τοῦ Σαχλίκη ἀπήρτισε πλήρη καὶ ἐναργεῖ εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔθνους τῶν ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικηγόρων (ἀβουράγων ἢ ἀβουραφῶν). Περαιρώτατος γνώστης καὶ τῶν κρητικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κρητικοῦ ἔθους, ὁ Ξανθουδίδης δὲν περιωρίσθη εἰς ἀπλὴν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος, ὅπου παραθέτει ταῦτα, ἀντιγραφὴν ἐκ τῆς καλλίστης ἐκδόσεως τοῦ Συνόδου Παπαδημητρίου (ἐν Ὁδησσῷ 1896), ἀλλ' ἐπήνεγκε καὶ οὐκ ὀλίγας διορθώσεις καὶ μεταβολάς. Ταύτας δέ, γράφων χάριν τῶν πολλῶν, δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δηλώσῃ, ἀλλὰ φαίνονται μόνον ὅταν παραδληθῶσι τὰ ἐν τοῖς Παναθηναίοις ἀποσπασματα πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου ἐκδοθὲν κείμενον. Τινὲς τῶν διορθώσεων εἶναι εὐστοχώταται· ὡς λ. χ. στ. 305: « καὶ ὡσάν < ἀρχὴν > ἐμπῇ κανεῖς νὰ πᾶ νὰ ταξιδεύσῃ » — παρὰ Ξ.: « Κι' ὡσάν τε (= καὶ ὡσάν ὅταν) πρωτομπῇ κανεῖς νὰ πᾶ νὰ ταξιδέψῃ ». Στ. 332 « δίδε [Χειρ. δίδῃ] καὶ δόσια νὰ ἀγαπᾶ » (Παπαδ.) « λίτες (= δίκας) καὶ δόσια νὰ γαπᾶ » (Ξ.).

Ὁφείλομεν δ' ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ἀκολουθεῖ ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαχλίκη, ζητῶν νὰ προσαρμόσῃ αὐτὸ ἐν πᾶσι πρὸς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδίωμα, δὲν δύναται νὰ τύχῃ ἀμερίστου ἐπιδοκιμασίας. Οἱ ἐκδόται δημωδῶν μεσαιωνικῶν κειμένων δὲν πρέπει νὰ παρεκκλίνωσι τοῦ θεμελιώδους κριτικοῦ κανόνος, καθ' ὃν ἐν

1) Τόξον ὡς ὄπλον τῶν Κρητῶν ἀναφέρεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (Jeanparaki Ἔσματα κρητικά σ. 7. ἀρ. 10). Καὶ ὁ Δάππερ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος κυριώτατον ὄπλον τῶν Σφακιωτῶν ἀναφέρει τὸ τόξον.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Β' σ. 133—6.

τῇ ἐκδόσει ἐπιζητεῖται ἢ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου ὡς ἐγγραφή ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ὅθεν ἡ μεταβολὴ τῶν ἐν τῇ χειρογράφῳ τοῦ Σαχλίκη τύπων ὅσοι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδίωμα δὲν εἶναι πάντοτε ἀναμφισβητήτως ἀναγκαῖα· διότι πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι πρῶτον μὲν ὅτι οἱ σημερινοὶ τύποι ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα καὶ δεύτερον ὅτι δὲν μετέβαλεν αὐτοὺς σκοπίμως ὁ ποιητὴς ὁ ἴδιος. Τοιαῦται δὲ σκόπιμοι μεταβολαὶ ἐν δημοτικοῖς κειμένοις εἶναι συνηθέσταται καὶ σπανίως ἐν αὐτοῖς παρατηρεῖται πλήρης συμφωνία τοῦ γραπτοῦ λόγου πρὸς τὸν προφορικόν. Προέρχονται δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ σχολείου. Ὁ Σαχλίκης, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος, ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον μέχρι τῆς μεираκιῆς ἡλικίας, καὶ δὲν φαίνεται παράδοξον ὅτι ἄλλους μὲν τύπους τῆς δημῶδους ἀνεπιγνώστως μετέβαλλε κατὰ τὰ σχολικὰ διδάγματα, ἄλλους δ' ἐξ ἀμαθείας διέφθειρεν, ὑπολαμβάνων ὅτι διορθώνει αὐτούς. Ἐν τῇ χειρογράφῳ ἀπαντῶμεν χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς ἡμιμαθείας τοῦ ποιητοῦ, τὰ ὅποια διὰ τῶν διορθώσεων τοῦ ἐξηφάνισεν ὁ Ξανθουδίδης. Οὕτω λ. χ. γράφει νάπητης (στ. 327), νάπτες (στ. 306. 307), νὰ πέπη (στ. 361), ἄτινα ὁ Ξ. ἄνευ ἀνάγκης διορθώνει ναύτης, ναῦτες, νὰ πέφη· μὴ δὲν συνέδη ν' ἀκούσῃ καὶ σήμερον ἀκόμη ἀπὸ τὸ στόμα ἡμιμαθῶν παραπλησίους τύπους· νομίζοντες οὗτοι ὅτι ὁ φθόγγος οὗ προήλθεν ἐκ χυδαίας παραφθορᾶς τοῦ πη δὲν λέγουσι πολλάκις πιτηνὸν (φθιγνόν), ἄτις (αὐτός), κττ.· Ἐπίσης δὲν φαίνονται ἀναγκαῖαι αἱ διορθώσεις λέξεων δι' ἀραιρέσεως ἢ ἀποκοπῆς συλλαβῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου· οἷον αἱ στίχοι εἶναι καὶ ἐπιφάνισαν ὑπέρμετροι, ἀποκαθίσταται δὲ τὸ μέτρον διὰ τῆς συνιζήσεως, ἣτις οὐδὲ καὶ νὰ δηλωθῇ εἶναι ἀναγκαῖον· οὕτω προίτη, εἶναι ἢ διόρθωσις τοῦ νὰ ἀγαπᾷ εἰς νὰ γαπᾷ, τοῦ καὶ ἔπαιρνε (στ. 299) εἰς καὶ ἔπαιρνε καὶ πολλῶν ἄλλων τοιούτων. Τινῶν διορθώσεων πάλιν δὲν εἶναι εὐκολον νὰ διαγνωσθῇ ὁ λόγος. Οὕτω λ. χ. ἐνῷ τὸ καλὸν σακκοῦλιν (στ. 291) διορθώνει ὁ Ξ. καλὸ σακκοῦλι, τὴν λέξιν πλήρωμα πολλάκις γράφει πλήρωμαν καὶ ἐν στ. 324 ἀφήνει ὡς ἔχει ὀρθῶς ἐν τῇ χειρογράφῳ πλήρωμα. Τὸν στ. 309 : «καὶ ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι ἀμάθητοι κοίτονται σκοτισμένοι» (ναυτιῶντες) διορθώνει : «καὶ κεῖνοι ποῦ ναι ἀμάθητοι κάθονται σκοτισμένοι». Καὶ τὸν στ. 310 : «καὶ ἐγὼ ἔστεκα καὶ ἐθεώρουν τους, ὡσὰν ξένον παραμῦθιν» διορθώνει «κ' ἐγὼ στεκα καὶ θώρουν τους καὶ τοὺς ἐσυντηροῦσα». Ἀλλὰ διὰ τῆς τολμηροτάτης καὶ ὀλως περιττῆς ταύτης διορθώσεως ἐξωδέλισε δημῶδη παροιμιακὴν ἔκφρασιν, τῆς ὁποίας τὴν χρῆσιν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ στίχος τοῦ Σαχλίκη. Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῆς ἐμῆς συλλογῆς τῶν Παροιμιῶν ἔχω καταγράψῃ ταύτην ὡς μεσαιωνικὴν ἐκ τοῦ Σαχλίκη (λ. παραμῦθι 10). Ὅτι δὲ δὲν εἶναι αὐθαίρετος εἰκασία ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς παροιμιῶδους φράσεως τοῦ ἡμισιχίου τούτου τοῦ Σαχλίκη μαρτυροῦσι σημεριναὶ παροιμίαι ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ μου λ. παραμῦθι 3 : «Γιὰ ψέματα μοῦ φαίνεται, γιὰ ξένο παραμῦθι» (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη) καὶ ἀρ. 4 : «Κάθ' τ' σὰν ξένο παραμῦθ'» (Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΘΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΠΟΡΑΣ *

Τ'ἀγροτικά ἔθιμα τοῦ θερισμοῦ καὶ τῆς σποράς, ἂν καὶ πολλὴν ἔχουσι σπουδαιότητα τὰ πλεῖστα ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἔχοντα τὴν προέλευσιν καὶ εἰς ἰδέας καὶ παραστάσεις πρωτογενεῖς καὶ ἀξέστους βρασιζόμενα, δὲν ἠξιώθησαν παρ' ἡμῖν τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Σποράδην μόνον εὐρίσκονται δημοσιευμένοι ἀτελεῖς τινες περὶ τούτων εἰδήσεις, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν διὰ βραχείων. Ὅθεν πολλὰς χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Εὐαγγελίδην, ὁ ὅποιος κατὰ τὴν διαμονὴν του ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ παρατηρήσας περιέγραψε πιστῶς τοιαῦτα ἔθιμα, καὶ προθύμως δημοσιεύομεν τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, ἐλπίζοντες ὅτι αὕτη θὰ παράσχη ἀφορμὴν καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν νὰ μᾶς ἀποστείλωσιν ὁμοίαις ἀνακοινώσεις ἐκ διαφόρων ἐλληνικῶν τόπων ¹⁾.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 676—682.

1) Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδου, δημοσιευθεῖσα αὐτ. σ. 675 κέ., ἔχει οὕτω : «*Συνήθεια τοῦ θερού καὶ τῆς σποράς (Ἐπίδανρος, δῆμον Ἀσκληπιδίου).* Ὅταν ἀποθερίσουν, ἀφήνουν ὁσὲ μιά ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ ἕνα κρεμᾶνι τετράγωνο ἀθέριγο καὶ ἔχουν τὸ συνήθιο νὰν τὸ σταυρώσου. Στέκονται ὅσοι ἐστὶν ἄκρες τοῦ τετραγώνου τέσσαρις σταχυολόγοι, ἄντρες, κ' ἕκαστος ποῦ τὸ σταυρῶναι πᾶν. Ἐνας σταχυολόγος ἀρχινᾷ καὶ κόβει πρῶτα μιά γραμμὴ ἀπὸ τῆς μιάς ἑστῆς ἄκρης καὶ πᾶσι θερίζοντας ὅς τὴν ἄλλη κ' ἔτσι οἱ θερισμένοι ἀράδας εἶναι σὲ σταυρὸν. Ἀπὸ τὰ στάχυα τὰ κἀμουν ἕνα χερσούλι καὶ τὸ λένε στανυρό καὶ λένε πῶς εἶναι τ' ἀφαντικό. Τὰ γένεια, ἀφαντικός, ὅταν ἀρχινᾷν τὸ θέρο, ξουριζόνται καὶ κόβουν τὰ μαλλιά τους καὶ ὅσο νὰ τελειώσουν δὲ ματαξουριζόνται. Μονάχα ἅμα κόβουν τὸ σταυρό, πᾶσι τὴν τὴν γένεια τ' ἀφαντικοῦ, τότες κ' αὐτοὶ ξουριζόνται.

Ἄμα κἀμουν τὸ σταυρὸ οἱ ἄλλοι τέσσαρις σταχυολόγοι ἀπαφούν ὅλοι ἀντάμα τὸν ἀφαντικό καὶ τὸν σηκώνουν ψηλά φωνάζοντα : τάξε ! τάξε ! καὶ ὁ ἀφαντικός τάζει εἴτε μιά κόττα εἴτε κρασί εἴτε ὅ τι ἄλλο θέλει.

Κεῖνη τὴν χερᾶδα λοιπὸν ποῦ κόψανε τὴν πᾶν ὅς τὸ σπῖτι καὶ τὴν κρεμᾶν ὁσὲ μιά γωνιά ἢ ὅς τὸ κεντρί (τὸ μεσοχώρι, τὸ μεσότοιχο.—Σ' τὸ Ἀδάμι, ἕνα χωριὸ τοῦ δήμου Ἀσκληπιδίου, τὸ κεντρί τὸ λένε ἀραῖτη) τοῦ σπιτιοῦ ὥς ὅς τὴν παραμονὴ τοῦ Σταυροῦ. Τότες, τίς 13 τοῦ Τρυγητὴ στουμπᾶνε τὴν χερᾶδα καὶ τὸ στάρι τὸ βαίνουν με μιά πετσέτα καὶ τὸ λένε μαζὶ βαγιούλι. Τὸ πρῶτ τοῦ Σταυροῦ καθεμιά νοικοκυρά με τὸ βαγιούλι τῆς σημαδεμένο γιὰ νὰν τὸ γνωρίζῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων ὧν πᾶσι ὅς τὴν ἐκκλησιὰ καὶ τὸ βαίνει μέσα ὅς ἕνα πανέρι μπροστὰ ὅς τὸν ἅγιο δῆμο. Ἄμα τὸ βλογήσῃ ὁ παπᾶς, τὸ παίρνουν καὶ τὸ ἀνακατεύουν με τὸ σπόρο. Κεῖνη τὴν ἡμέρα ποῦ θὰ σπείρουν κατόπι, βαίνουν μέσα ὅς τὸ σακκὶ τὸ σπόρο ἕνα ρόιδο ἀλάκερο καὶ πρῶτ πρῶτ, γιὰ νὰ μὴν κἀμουν κακὸ ἀπάντημα, πᾶν ὅς τὸ χωράφι. Ζεύουν τὰ βόιδια καὶ πρὶν ἀρχινήσουν τὸ σπόρο παίρνουν τὸ ρόιδο καὶ τὸ βαρᾶν ἀπάνω ὅς τὸ ἐνὶ τοῦ ἀλετριοῦ (τὴν ὄνιν), ἀνακατεύουν κἀμποσα σπειριὰ ρόιδο με τὸ σπόρο ὅς τὴν ποδιά τους καὶ τὸν πετᾶνε λέγοντα : καλὰ μπερκέτια ! Ἄμα ρήξουνε μιά σποριά δηλ. ἕνα στράμμα, κάθονται καὶ τρῶνε τ' ἄλλο ρόιδο κ' εὐκλειῶνται.

Ὅταν φύγῃ ὁ ζευγολάτης καὶ πᾶσι ὅς τὸ χωράφι γιὰ τὸ σπόρο, ἡ νοικοκυρά τὸ παρατηρᾷ ποιὸς θὰ ρθῇ ὅς τὸ σπῖτι κεῖνη τὴν ἡμέρα καὶ τὸν καλοκαρτεράει, κόβει ρόιδα, βαίνει σταφίδα, τραγάλια καὶ ἕκαστος εὐκλειέται καὶ λέει : χρόνια πολλὰ, καλὰ μπερκέτια, χίλια κουδέλια ἢ χίλια μόδια.

Τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα ποῦ βγαίνουνε ὅς τὸ σπόρο δὲ δίνουνε τίποτες ὅξω ἀπὸ τὸ σπῖτι,

Αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνήθειαι ἀναφέρονται προπάντων εἰς τὰ τελευταῖα δράγματα τῶν σταχύων, ἐξ ὧν κατασκευάζουσι δέσμην καλουμένην σταυρόν. Παρόμοιαι συνήθειαι ἐπικρατοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Λέσβῳ ἐκ τῶν πρώτων σταχύων πλέκουσι δέσμην (ψάθαν), τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονίσματα¹⁾. Ἐν Ῥόδῳ μετὰ τὸ πέρασ τοῦ θερισμοῦ «ἕκαστος γεωργὸς ἐκλέγων δέσμην ἐκλεκτῶν σταχύων ἀναρτᾷ ταύτην εἰς τὴν μεγάλην δοκὸν τῆς οἰκίας, τὴν συγκρατοῦσαν τὰς λοιπὰς δοκούς» (μεσιά)²⁾. Ἐν Κῷ ὁμοίως κατασκευάζουν δέσμην ἣ πλέκουν πλεξίδας ἐκ σταχύων σίτου ἢ κριθῆς καὶ τὰς ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονοστάσια ὡς ἀγιοτικά³⁾ (ὡς ἔχοντα δηλ. θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὡς καθιερωμένα).

Τὸ πέρασ τοῦ θερισμοῦ καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς ἐπιστέφεται διὰ πρᾶπλησίων ποικιλωτάτων τελετῶν, τῶν ὁποίων πλουσίαν συναγωγὴν ἀπεταμίευσεν ὁ W. Mannhardt. Πολλαχοῦ εἰς τὴν τελευταίαν ἄμαξαν τῆς συγκομιδῆς τοῦ νέου καρποῦ ἐπιτίθεται ὁ λεγόμενος Μάϊος τοῦ θερισμοῦ, τοῦτέστι δένδρον ἢ κλάδος δένδρου, κοσμούμενος προπάντων μὲ στάχυς καὶ ταϊνίας· οὗτος φέρεται εἰς τὴν οἰκίαν, στήνεται εἰς τὴν στέγην ἢ εἰς τὴν καπνοδόχον ἢ εἰς τὸν σιτοβολῶνα καὶ ἀφήνεται ἐκεῖ ὁλόκληρον τὸ ἔτος⁴⁾. Ἐνιαχοῦ τῆς Ῥωσίας ἀντὶ τῶν τελευταίων οἱ πρῶτοι ἀμνηθέντες στάχυες (ὡς ἐν Λέσβῳ) θεωροῦνται ἱεροί. Αὕτῃ ἡ οἰκοδόμησις τοὺς θερίζει, τοὺς φέρει εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τοὺς θέτει παρὰ τὰς ἀγίας εἰκόνας, γίνεται δὲ χρήσις αὐτῶν, ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ εἰς τὴν σποράν. Διότι οἱ στάχυες οὗτοι ἄλωνίζονται χωριστά, καὶ τινες τῶν κόκκων αὐτῶν ἀναμνησθῆναι μὲ τοὺς κόκκους τῆς προσηχῆς σποράς⁵⁾.

Ὡς βάσις τῶν συνηθειῶν τούτων, κατὰ εἴκασεν ὁ Mannhardt, ὑπόκειται ἡ παράστασις, ὅτι ὁ δαίμων τοῦ αἵτου, ἐκδιωκόμενος ἐκ τῶν τελευταίων θερισθέντων ἢ ἄλωνισθέντων σταχύων, παρκαμένει καθ' ὅλον τὸν ἄλλον χρόνον εἰς τὸν σιτοβολῶνα, μὲ τὴν νέαν δὲ σποράν ἐπανέρχεται εἰς τοὺς ἀγρούς ὅπως ἐκ

κι' ὅσο νὰ τελειώσουν πάλι τὸ σπῆρο δὲ δίνουν φωτιά ὄξω, γιατί, λέει, βγαίνει τὸ σπῆρ θαυλίτη. Αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ συνήθια ποὺ τὰ χουν οὐλον τὸν καιρό, ὅπως ὅταν τὸ βράδυ θῶσουν καρβέλι ὄξω, δὲν τὸ δίνουν ἀλάκερο, ἀλλὰ κόβουνε μιὰ μπουκιά καὶ τὴ βάλουν πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα ἢ τὸν παραστάτη ἢ ἢ εἰς τίς τέμπλες (Τέμπλες εἶναι πῆχες ἀπὸ πλεκτή βένια (δέντρο) ποὺ τίς βάλουν ἢ εἰς τὴ σκεπὴ κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Κι' ἀφοῦ τὸ ἦτορ ὁ λόγος, ἃς ποῦμε ὅτι τὰ κεραμίδια ἐκεῖ ποὺ τρέχουν τὰ θεϊκά νερά (τὰ νερά τῆς βροχῆς) τὰ λένε ὁεῦτες (ὁ ὁεῦτης) καὶ ὅταν σταλάξῃ τὸ σπῆρ λένε πῶς κάπου εἶναι μιὰ ρέψα) ».

1) Rouse ἐν Folk-lore, London 1896 σ. 147 μετ' εἰκόνας. (Ὁ Rouse προσθέτει ὅτι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ ψάθα λέγεται σιτάρι). Georgeakis et Pineau le Folk-lore de Lesbos σ. 310 (ὅτι ἡ δέσμη τῶν σταχύων διατηρεῖται μέχρι τοῦ ἐπιόντος θέρους ἀντητημένη παρὰ τὰ εἰκονίσματα).

2) Ῥοδιακὸν ἡμερολόγιον 1912, ἐν Ῥόδῳ σ. 226.

3) I. E. Ζαργάφτου Θαλύσια τῆς Κῷ, ἐν Σάμῳ 1906 σ. 37.

4) W. Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 190 καὶ.

5) Ralston Songs of the Russian People σ. 249 καὶ.

Καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ τῆς Ἐπιδαύρου διαφαίνονται ἀμυδρῶς τὰ ἴχνη τῆς μυθικῆς παραστάσεως τοῦ Λιτυέρσου. Τὸν ἀθέρα τῶν σταχύων ταυτίζουσι πρὸς τὰ γένεια τοῦ δεσπότη, τοῦτον δὲ συλλαμβάνουσιν οἱ θερισταὶ καὶ μετέωρον αἶροντες ἀπαιτοῦσι λύτρα. Πρὸς τὰ γένεια τοῦ ἰδιοκτῆτου ταυτίζουν τοὺς στάχους καὶ ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἀφήνεται μικρὸν τεμάχιον τοῦ ἀγροῦ ἀθέριστον, ἐκ δὲ τῶν σταχύων κατασκευάζουν πλέγμα, τὸ ὅποιον καλεῖται ἡ πλεξιδα τῶν γενειῶν τοῦ Βόλου"). Ἀλλὰ δὲ ὅμοια ἔθιμα εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς συνταυτίσεως τοῦ ἰδιοκτῆτου ἢ διαδάτου πρὸς τὸν δαίμονα τοῦ σίτου. Ἐν τῇ καντονίᾳ Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας οἱ θερισταὶ περιδένουν τὸν ἐρχόμενον ἢ διαδαινόντα οἰκοκύρην τοῦ ἀγροῦ μὲ στάχους, ἐπὶ τῆς καὶ εἰς τὸν διερχόμενον ξένον θέτουν βρόχον ἐκ σταχύων εἰς τὸν πρᾶξιόν ἢ δένουν αὐτὸν μὲ στάχυν ἀπὸ τὸ κομβίον τοῦ ἐνδύματός του καὶ δὲν τὸν ἀφίκνουν ἂν δὲν πληρώσῃ λύτρα. Ἐν Νάσιγγ τῆς Κάτω Γαουρίας ἂν διαβῇ κατὰ τὸ ἀλφειοῦ ὁ οἰκοκύρης οἱ ἐργάται ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτοῦ, τὸν δένουν μὲ στάχους καὶ τὸν κρατοῦν μέχρις ὅτου τοὺς κεράσῃ ζύθον. Ἐνισχὺ τοῦ Danzig ἂν τὴν πρώτην ἢ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ θερισμοῦ (πρὸ πάντων δὲ ταύτην) ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρὸν ὁ οἰκοκύρης ἢ ξένος, τὸν δένουν μὲ στάχους"). Ἐν Anhalt ὅταν ὁ οἰκοκύρης ἢ εἰς τῶν οἰκείων του, ἢ ὁ ἐπιστάτης ἢ καὶ ξένος ἔλθῃ τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἀγρὸν μετὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ θερισμοῦ, ἢ σύζυγος τοῦ ἀρχιεργάτου τὸν δένει μὲ στάχινον σχοινίον ἢ μὲ στέφανον σταχύων καὶ ἀνθέων, δηλ. δένει τὸ σχοινίον ἢ τὸν στέφανον εἰς τὸν βραχίονά του καὶ δὲν τὸν λύνει, ἂν δὲν πληρώσῃ λύτρα"). Ἐν Κρακοβίᾳ τῆς Γαλικίας ὅταν μεταβῇ ὁ οἰκοκύρης εἰς τὸν ἀγρὸν του κατὰ τὸν θερισμόν, ἂν εἶναι ἄγαμος, θέτουν τὰ ὠραιότερα τῶν κορασίων (τῶν ἐργατριῶν) βρόχον ἀπὸ στάχους εἰς τὸν λαιμόν του"). Ἐν Solör τῆς Νορβηγίας ὅστις ἤθελεν ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρὸν, οἰκοκύρης ἢ ξένος, δένεται μ' ἓνα στάχυν καὶ πρέπει νὰ πληρώσῃ διὰ νὰ λυθῇ. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τοῦ Soest ὁ

6) *Mannhardt* ξυθ. αγ. σ. 34.

οικοκύρης τὴν πρώτην φοράν ποῦ ἔλθῃ εἰς τὸν τόπον τῆς κατεργασίας τοῦ λιναριοῦ περιτυλίσσεται ὁλος μὲ λινάριον ¹⁾). Ἐν Putanges τῆς Νορμανδίας δένουν τὸν οἰκοκύρην εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν σταχύων. Πρὸς τοῦτο αἱ ἐργάτιδες ἐπιπίπτουν κατ' αὐτοῦ, τὸν ἀρπάζουν ἀπὸ τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας, τὸ ἄλλο σῶμα, τὸν ῥίπτουν κατὰ γῆς καὶ τὸν ἐξαπλώνουν ἐπὶ τοῦ δράγματος τῶν σταχύων, ἔπειτα δὲ προσποιοῦνται ὅτι τὸν δένουν καὶ τοῦ ὀρίζουν τί φαγητὰ θὰ παραθέσῃ εἰς τὸ συμπόσιον τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐργασίας. Μόνον δ' ὅταν δεχθῇ τὸν ἀφήνουν ἐλεύθερον ²⁾).

Ἄξια πολλῆς προσοχῆς, μὴ παρατηρηθέντα ἀλλαχοῦ, εἶναι τῶν ἐθίμων τῆς Ἐπιδαύρου τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ σίτου τοῦ τελευταίου δράγματος μετὰ τοῦ σπόρου, καθὼς καὶ τὸ τῶν καταχυσμάτων. Ὁ προσωποποιούμενος δαίμων τοῦ σίτου συνεχίζει τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὴν νέαν βλάστησιν, δικαιωνιζόμενος διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν κόκκων τοῦ τελευταίου δράγματος, εἰς τοὺς ὁποίους πιστεύεται ὅτι ἐνοικεῖ, μετὰ τῶν κόκκων τῆς τελευταίας σπορᾶς. Ἡ δὲ συνήθεια τοῦ νὰ ραίνει διὰ καταχυσμάτων ἡ σύζυγος τὸν γεωργὸν ἐπανερχόμενον ἐκ τῆς σπορᾶς μᾶς ὁδηγεῖ εἰς κατανόησιν τῆς ἐν ἀρχῇ ἐννοίας τῶν καταχυσμάτων. Ταῦτα γινώσκομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐσυνήθιζον κατὰ τὴν πρώτην εἰσοδὸν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτου δούλου. Παρ' ἡμῖν δὲ σήμερον συνηθίζονται κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς βαπτίσεις. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις, τοῖς Ἰουδαίοις καὶ πλείστοις ἄλλοις λαοῖς εἶναι ἐθίμον κοινότατον εἰς τὴν τελευτὴν τῶν γάμων ³⁾). Τὸν ἐκ τοῦ αἵματος τῆς Ἐπιδαύρου μανθάνομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν σπορὰν συνηθίζονται τὰ καταχύσματα. Ὅθεν εὐλόγως δύναμεθα νὰ υποθέσωμεν, ὅτι τὰ καταχύσματα δὲν εἶναι, ὥς εἶκασεν ὁ Samter ⁴⁾, θυσία πρὸς ἐξιλασμόν τῶν δαιμόνων, καὶ ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας αὐτῶν ἀπὸ τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παιδίου, ἀλλὰ μᾶλλον πράξις τῆς συμπαθητικῆς μαγείας, σκοποῦσα τὴν εὐδόωσιν τῆς σπορᾶς ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς ἐργασίαις, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνδρογύνου ἐν τοῖς γάμοις καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν παιδῶν ἐν τῇ γεννήσει καὶ τῇ βαπτίσει. Ἡ γεωργικὴ ἐργασία τῆς σπορᾶς καὶ ἡ τῆς παιδοποιίας εἶναι ἐννοιαὶ συναφεῖς καὶ πολλάκις ταυτίζονται, μετὰ πολλῆς δὲ πιθανότητος ὁ Mannhardt ⁵⁾ ὑπεστή-

1) Αὐτ. σ. 35—6.

2) J. Leceur Esquisses du bocage Normand, 1887 τ. II σ. 240 καὶ παρὰ Fraser the golden Bough τ. II σ. 282.

3) Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ Mannhardt ἐνθ. ἀν. σ. 354 καὶ. Ἄλλας πλείστας μαρτυρίας ἔχομεν περισυλλέξῃ, τὰς ὁποίας κρίνομεν περιττὸν ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, διότι ὁ προσήκων τόπος αὐτῶν εἶναι ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν γαμηλίων ἐθίμων.

4) E. Samter Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1911 σ. 171 καὶ.

5) Mannhardt ἐνθ. ἀν. σ. 372. Τὴν γνώμην τούτου ἀσπάζεται καὶ ὁ van Gennep ἐν Revue de l'hist. des religions 1910 τ. 62 σ. 205, 352 ἀντικρούων ἐπίσης τὴν γνώμην τοῦ Samter.

ρίζεν ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων ὁ συνειρμὸς τῶν ἰδεῶν τούτων ἦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐναργής.

Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ ἔθιμα ἑλληνικὰ κατὰ τὸν θερισμὸν ἐθιζόμενα, φέροντα ἐπίσης τύπον πολιᾶς ἀρχαιότητος, τὰ ὅποια ἐκ διαφόρων δημοσιευμάτων γινώσκουμεν. Ταῦτα δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, ὅπως συμπληρωθῶσι, βεβαιωθῇ δὲ καὶ ἡ διάδοσις αὐτῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας δι' ἀνακοινώσεων τῶν ἐταίρων τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας.

Τοιοῦτο εἶναι τὸ ἔθιμον τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ ἐκ τοῦ νέου σίτου ἄρτου. Εἰς τὰ Λακκοθίκια τῆς Μακεδονίας ἐκ τῆς νέας ἐσοδείας τὸν Ἰούλιον κατασκευάζουν τὸν πρῶτον μέγαν καὶ λεπτόν, φέρουν δὲ τοῦτον αἱ γυναῖκες εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς φρέαρ. Ἐκεῖ δὲ ἀφοῦ τὸν βρέξουν μὲ νερὸν τῆς βρύσης, τὸν διανέμουν εἰς τοὺς τυχαίως διαβαίνοντας ἐκεῖθεν. Ὁ ἄρτος οὗτος λέγεται τοιτζιρόκλικον, ἦτοι κολλίκι (ἀρχ. κόλλιξ) τοῦ τέττιγος¹⁾, ὅτι θεωρεῖται τρόπον τινὰ ὡς ἀφιερωμένος εἰς τὸν τέττιγα, ὅστις ὑποτίθεται διὰ τοῦ ἄσματος αὐτοῦ ζητῶν μοῖραν ἐκ τῆς συγκομιδῆς²⁾. Τὸ ἄσμα ἐρμηνεύεται ὡς ἐξῆς: «Λωνίζετε, θερίζετε | καὶ μένα κλίκι κάμετε, | καὶ ῥήξτε το ἔς τὴ βρύση | νὰ πάω νὰ τὸ πάρω, | νὰ κάτσω νὰ τὸ φάω | μαζὶ μὲ τὰ παιδιά μου | νὰ πέσω νὰ πεθάνω»³⁾.

Ἡ βρώσις τοῦ πρώτου ἄρτου συνδέεται παρὰ πλείστοις λαοῖς πρὸς μαγικὰς τελετάς· πολλαχοῦ ἐκ τοῦ τελευταίου ὁράματος κατασκευάζεται πίττα, ἐνίοτε ἀνθρωπόσχημος, τὴν ὁποίαν τρώγουσιν αἱ τοῦ ἀίρου⁴⁾. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ὁ πρῶτος ἐκ τῆς συγκομιδῆς γινόμενος ἄρτος ἐλέγετο θάλασσιος⁵⁾ ἢ θαλάσσιος⁶⁾, καὶ αἱ εορταὶ τῶν ἀρχαίων, αἱ ἐκ τούτων ἔχουσαι τὰ ὀνόματα, πρῶτην ἀφετηρίαν εἶχον πιθανῶς τοιαύτας τελετάς. Περὶ μὲν τῶν Θαλυσίων εἶναι

1) Τοιτζιρος ὁ τέττιξ (ἴσως ἐκ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ τοίντζεαρς=ζώσιμον). Συνηθεστεῖρα ἢ λ. τζίτζικας (σλοβ. τζούτζικα=μηλολόνη).

2) Γουσιόν ἢ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 47, ἐκ τούτου *Abbott Macedonian Folklore* σ. 60 καὶ ἐξ ἀνακοινώσεως πρὸς με I. Πρωτοῦ. — Ἡ παρὰ τὴν βρύσιν διανομὴ τοῦ ἄρτου ἴσως εἶναι λείψανον προσφορᾶς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρτου εἰς τὴν πηγὴν. Ἐπὶ ἄλλων περιστάσεων διετηρήθησαν παρ' ἡμῖν πολλὰ ἔθιμα προσφορῶν ἢ θυσιῶν εἰς πηγὰς καὶ φρέατα.

3) Γούσιος αὐτ. (Τὸ ἄσμα εἶναι παρεφθαρμένον διὰ γλωσσικῶν παραδιορθώσεων). Ἐν Ἰδρουντι τὸ ἄσμα τοῦ τέττιγος ἀναφέρει τὰς αὐτὰς γεωργικὰς ἐργασίας χωρὶς τὴν αἴτησιν τοῦ ἄρτου: «Θερίετε τσαὶ ἄλωνίετε, | τί ὁ χειμῶνας ἔρχεται». (*Morosi* ἐν *Archivio glottologico italiano* 1870 σ. 96). Ἐν Στενημάχῳ τὸ ἄσμα τῆς χελιδόνος περιέχει τοιαύτην αἴτησιν, ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν ἔχει αὕτη πρὸς τὸν θερισμόν· ἡ χελιδὼν ἐρχομένη τὴν ἀνοιξὶν πρὸ τοῦ Πάσχα ὑποτίθεται ζητοῦσα μέρος τῶν κατασκευαζομένων διὰ τὴν εορτὴν ἄρτων: «Ζυμώνετε καὶ πλάνετε | καὶ μένα τοιορεκάκι· | χωρίζετε καὶ ῥάπτετε | καὶ μένα γελεκάκι». (Πανδῶρ. τ. ΙΑ' σ. 450. Καὶ τὸ ἄσμα τοῦτο δὲν ἀποδίδει πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἱδιώμα).

4) *W. Mannhardt Wald- u. Feldkulte* τ. I σ. 205. 218. *Frazer the golden Bough* τ. II σ. 318 κέ. (γαλλ. μεταφρ. *Toutain* τ. II σ. 73 κέ.).

5) Κράτης παρ' Ἀθην. Γ' 114 Α.

6) *Εἰσοτθ.* εἰς Ἰλ. I 530.

βέβαιον ὅτι ἤγοντο ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τοῦ σίτου ¹⁾, ἂν δὲ τὰ Θαργήλια εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα ἐν ἀρχῇ ἢ ἂν τοῦναντίον ἀνέκαθεν ἤγοντο πρὸ τοῦ θερισμοῦ πρὸς ἐξιλασμόν καὶ ἀποτροπὴν πάσης ἐπηρείας ἀπὸ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν εἶναι ζήτημα ἀμφιλεγόμενον ²⁾. Πάντως δὲ ἡ σημασία τῆς λ. θάργγηλος μαρτυρεῖ τὴν συνάφειαν τῆς ἐορτῆς πρὸς τὸν πρῶτον ἐκ τῆς συγκομιδῆς ἄρτον.

Εἰς τὸ Ζ' εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου, τὸ ἐπιγραφόμενον Θαλύσια, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Κῶ ἐορτὴν τῶν Θαλυσίων, μνημονεύεται ἔθιμόν τι κατὰ τὸ πέρας τοῦ ἀλώνισματος ἐθιζόμενον, τοῦ ἐμπηγνύειν πτύον εἰς τὸν συναθροισθέντα σωρὸν τοῦ λικμηθέντος σίτου. «ἄς (Δάματρος ἀλωάδος) ἐπὶ σωρῷ | αὐθις ἐγὼ πάξαιμι μέγα πτύον» (στ. 155—6). Οἱ σχολιασταὶ βεβαιῶνουν, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο παλαιότατον, ἀνάγοντες τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Τριπτόλεμον ³⁾. Ἐν Κῶ παρέμεινεν ἡ συνήθεια αὕτη μέχρι τῆς σήμερον. «Ὅταν τελειώσῃ ὁ γεωργὸς τὸ ἀλώνιόν του καὶ σωρεύσῃ τὸν ἀλωνισμένον καὶ καθαρισμένον καρπὸν του, εἴθισται νὰ κάμνῃ ἕνα σταυρὸν μεγάλον ἐπὶ τοῦ σωροῦ μὲ τὸ πτυάριόν του καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ νὰ ἐμπήγῃ τοῦτο μὲ τὴν εὐχὴν· Κι' ἀπὸ χρόνου καλύτερα ! ἢ Χίλια μόδια ! Πρὸ πεντήκοντα μάλιστα ἐτῶν ἐν τοιαύτῃ ἀκμῇ σωρὼν ἀλωνίων ἀνέμενον καὶ τὸν ἀγίασμόν τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ ἀρχιερέως ἢ τοῦ διάκου αὐτοῦ, εἰς τὸν ὅποιον τότε πρῶτον ἐδίδον ἀπὸ τὸν ἡγιασμένον σωρὸν ποσὸν τι κεκανονισμένον δι' ἐπιχορήγησιν ἀρχιερατικὴν ὡς ἀπαρχήν» ⁴⁾.

Περὶ τὸν σωρὸν τοῦ ἀλώνου καὶ τὴν μαγικὴν τελετὴν γίνεσθαι ἐν τῷ χωρίῳ Γούρκης τοῦ δήμου Ἰστιαίων τῆς Εὐβοίας. Μετὰ τὸ πέρας τῆς περισυναγωγῆς τοῦ λειώματος εἰς ἐπιμήκη καὶ ὀβελῶδη σωρὸν, λαμνὶ καλούμενον, «ἡ οἰκοδέσποινα κρατοῦσα λάγηνον προσφέρει ὕδωρ εἰς ἕνα ἕκαστον ἵνα νιφθῇ. Κ' ἐκεῖνος νικτόμενος ῥαντίζει τὸ γέννημα καὶ τὸ ἀλώνιον κύκλῳ, εὐχόμενος καὶ τοῦ χρόνου ! Ἐν τέλει δ' ἡ οἰκοδέσποινα πλαγίως κρατοῦσα τὴν λάγηνον δρομαίως περιτρέχει τὸν σωρὸν χωρὶς νὰ πέσῃ οὐδὲ σταγὼν ὕδατος κατὰ γῆς, εὐχομένη καὶ αὕτῃ νὰ γίνῃ τοῦ χρόνου τόσος ὁ σωρὸς, ὅσος εἶναι ὁ κύκλος, τὸν ὅποιον ἔκαμεν» ⁵⁾.

Τελευταῖον ἀναγράφομεν περίεργον συνήθειαν τῆς Λέσδου, ἣτις συμφωνεῖ πρὸς μυθικὰς παραστάσεις κοινὰς εἰς πλείστους λαούς. «Ὅταν θερίζωνται δύο παρακείμενοι ἀγροί, οἱ θερίζονται ἀμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους πότεροι νὰ τελει-

1) M. P. Nilsson Griechische Feste σ. 330 κέ.

2) Βλ. Mannhardt Mytholog. Forschungen σ. 124—138. A. Mommsen Feste der Stadt Athen σ. 468 κέ. Harrison Prolegomena σ. 76 κέ. Nilsson ἐνθ. ἀν. σ. 105 κέ.

3) «Εἰώθασι γὰρ ἐκτρίψαντες τοὺς καρποὺς καὶ σωροὺς ποιήσαντες τὸ πτύον πῆσαι· «Ὅταν δὲ λικμῶνται καὶ σωρεύωσι τὸν πυρὸν, κατὰ μέσον πηγνύουσι τὸ πτύον καὶ τὴν θρινάκην κατέθεντο. Τὴν δὲ αἰτίαν εἶχον ἐκ Τριπτολέμου». (Σχολ. Θεοκρ. Ζ' 155. 156).

4) I. E. Ζαροφάντου Θαλύσια ἐν Κῶ σ. 37.

5) Γ. Δροσίνη Ἀγροτικαὶ ἐπιστολαί, Ἀθ. 1882 σ. 59—60. Παραπλήσιον ἔθιμον αἰτωλικὸν θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς ἐπόμενον τεῦχος [[Βλ. Λογογράφ. Δ', 415—6]].

ώσωσι τὸ ἔργον πρῶτοι διὰ νὰ κυνηγήσουν τὸ λαγὸ εἰς τὸν ἄλλον ἀγρόν. Πιστεύουν δὲ ὅτι τὸ προσεχὲς ἔτος ἢ συγκομιδὴ θὰ εἶναι ἀφθονωτέρα ¹⁾). Ἐκ ποιημάτων συνηθειῶν καὶ ἐκ φράσεων πλείστων εὐρωπαϊκῶν λαῶν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχεν ἡ δοξασία ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ σίτου ἐπιφαίνεται ὑπὸ τὰς μορφὰς διαφόρων ζώων καὶ συλλαμβάνεται ἢ φονεύεται εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν σταχυῶν ²⁾). Ὑπὸ τὴν μορφήν δὲ λαγοῦ φαντάζονται ἐπίσης ἐπιφαινόμενον τὸ πνεῦμα τοῦτο πολλαχοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ, Ὀλλανδίᾳ, Σουηδίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ λέγουσι περὶ τοῦ θερίζοντος τοὺς τελευταίους στάχους, ὅτι σκότισε τὸ λαγὸ ³⁾). Ἐν Anhalt ὅταν ἐλάχιστοι ἀπολείπονται πρὸς ἀποθέρισιν, οἱ θερισταὶ λέγουσι «Τώρα θάρθη ὁ λαγός» ἢ «κύττα πῶς πηδᾷ ὁ λαγός» ⁴⁾, καὶ καθόλου ἐν Γερμανίᾳ λαγὸς εἶναι ἐν τῶν πολλῶν ὀνομάτων, δι' ὧν δηλοῦται τὸ τελευταῖον ἔμα ⁵⁾). Ἐν Galloway τῆς Σκωτίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ ἀφήνουν ἀθέριστον μικρὸν μέρος, τὸ ὅποιον λέγουσι κόρημο τοῦ λαγοῦ καὶ διαγωνίζονται οἱ θερισταὶ τίς ν' ἀποκόψῃ τοὺς στάχους, ῥίπτων ἐξ ἀποστάσεώς τινος τὸ δρέπανόν του· καὶ ἐν τῇ νοτίῳ Ayrshire τὸ τελευταῖον δράγμα καλεῖται λαγὸς καὶ θερίζεται καθ' ὃν καὶ ἐν Galloway τρόπον ⁶⁾). Ἐν τοῖς Βοσγίοις τῆς Γαλλίας λέγουσι περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναικὸς ποῦ ἐθέρισε τὸ τελευταῖον δράγμα ὅτι ἔπιασε τὸ λαγὸ ⁷⁾). Ἐν Νορδηγίᾳ κατὰ τὸν ἀποθερισμὸν διανέμεται αἰνόνπνευμα, τὸ ὅποιον λέγεται αἶμα τοῦ λαγοῦ (Hareblod) ἀπὸ τοῦ τελευταίου θερισθέντος δράγματος ⁸⁾). Ἐν Birk τῆς Τρανσylvanίας οἱ θερισταί, ὅταν φθάσουν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀγροῦ, φωνάζουν «ἄχουμε τὸ λαγὸ» ⁹⁾). Ἐν Ayrshire τῆς Ἀνατ. Φρεϊσίας ὁ θερίζων τοὺς τελευταίους στάχους λέγεται ὅτι κόβει τὴν οὐρὰ τοῦ λαγοῦ ¹⁰⁾). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Γαλλίας τὸ μὲν πνεῦμα τοῦ σίτου ὑπονοεῖται ἐπιφαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφήν ζώου ζώου, καὶ δὴ ἀλώπεκος, ἀλλ' αἱ θεριστικαὶ συνήθειαι εἶναι παρεμφερέσταται πρὸς τὴν λεσδιακὴν. Οἱ θερισταὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου φιλοτιμοῦνται ποῖος νὰ τελειώσῃ πρῶτος διὰ νὰ στείλῃ τὴν ἀλεποῦ εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρόν. Ὁ θεριστής, ὅστις θερίζει τὸ τελευταῖον δράγμα, λέγεται ὅτι ἔχει τὴν ἀλεποῦ ¹¹⁾).

1) *Georgeakis et Pineau Folk-lore de Lesbos* σ. 310.

2) *Mannhardt Die Korndämonen*. Τοῦ αὐτοῦ *Roggenwolf und Roggenhund*, Danzig 1865 (2 ἔκδ. 1866). Τοῦ αὐτοῦ *Wald- u. Feldkulte* τ. II σ. 318 κέ. Τοῦ αὐτοῦ *Mythologische Forschungen* σ. 29 κέ. 103 κέ. *Frazer the golden Bough* τ. II σ. 261 κέ.

3) *Mannhardt Myth. Forsch.* σ. 29.

4) *Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde* 1897 σ. 154.

5) *Mannhardt die Korndämonen* σ. 3.

6) *Frazer* ἐνθ. ἀν. 269.

7) *Sauvé Folk-lore des Hautes-Vosges* σ. 191 παρὰ *Frazer* αὐτ.

8) *Mannhardt Myth. Forsch.* 29. Kornd. 5.

9) *G. A. Heinrich Agrarische Sitten u. Gebräuche unter den Sachsen Siebenbürgers* σ. 21 παρὰ *Frazer* αὐτ. σ. 270.

10) *Frazer* αὐτ. σ. 260.

11) *Revue des traditions populaires* 1887 τ. II σ. 427 (Bourgogne). 500 (Bresse), *L. Pineau Le folk-lore de Poitou* σ. 500—1 (Poitou),

ΣΥΡΤΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΤΤΑ *

Φίλε κ. Συντάκτα τῶν «Ἐξω τῶν Ἀθηνῶν» ¹⁾,

Ἐπίτρεψόν μοι νὰ ἐπανορθώσω μικρὸν ἀρχαιολογικὸν λάθος, ὅπερ ἐν τῇ σημερινῇ φύλλῳ σου παρεισέφρησεν.

Ὁ χορὸς, ὃν περιγράφεις, πολλῇ ἀπέχει τοῦ πυρριχίου, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον εἶναι ἀρχαιότατος. Εἶναι ὁ συρτός, ἐγγώριος μεγαρικὸς χορὸς, ὡς καταδεικνυσιν ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσα, συμπεριληφθεῖσα δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ *Boeckh* (C. Inscr. Gr. I σ. 790 ἀρ. 1625, 47): «καὶ τὴν τῶν συρτῶν πάτριον ὄρχησιν θεοσεβῶς ἐπετέλεσε». Ἄλλος χορὸς συνηθέστατος ἐν Μεγάροις, ἡ τραττία, ἣτις ἀγνοῶ πόσον τοῦ συρτοῦ διαφέρει, εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖος, καὶ τὸ περιεργότερον, εἶναι ἀπαράλλακτος μὲ ἀπεικονίσαις χορῶν ἐπὶ τάφου τοῦ ἐν Τυρρηνίᾳ Ραύδου (*Raoul-Rochette* *Peintures antiques inédites* σ. 434 πίν. 15. Βλ. καὶ *Bulletino dell' Ist. archeol.* 1834 σ. 242)· ὁμοιάζει δὲ πῶς καὶ νεαπολιτικῇ τινι ἀναγλύφῳ, παριστῶντι ὄρχουμένας γυναῖκας (*Ed. Gerhard u. Panofka* *Neapels antike Bildwerke* τ. I σ. 82—83 ἀρ. 275. *Panofka* *Lettera all' abb. Maggiore. Palermo* 1826). Τὴν ὁμοιότητα ταύτην παρατήρησε καὶ ἐπὶ τὰ Μέγαρα ἐν Πανδώρα (τ. IB σ. 413 κέ.) περιγράφας Σ. [Ν. Δραγούμης], ὅστις καὶ τὰς ἀρχαίας τυρρηνικάς εἰκόνας παρατίθησιν, ἐκ τοῦ *Raoul-Rochette* ἀναμφιδόλως παραλαβὴν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν μεγαρικῶν χορῶν· ὁ δ' ἀρχαῖος πυρρίχιος, καίτοι ἐπακριδῶς δὲν εἰξεύρομαι ὁποῦ τις ἦν, φαίνεται ἀναλογῶν μὲ τὸν παρ' ἡμῖν ἀρβανίτικον ἢ τσάμικον.

Ἀθῆναι 28 Αὐγούστου 1874.

Ν. Γ. Πολίτης

Υ. Γ. Συγγνώμην διὰ τὰς παραπομπάς.

Υ. Γ. 2ον. Μὴ τυχὸν δημοσιεύσῃς τὴν παροῦσαν.

ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ **

Τὴν ἀρχὴν τῶν κατὰ τὴν παραμονὴν καὶ τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τελουμένων παρ' ἡμῖν δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς ἐορτάς τῶν Καλανδῶν κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους· τῶν ἐορτῶν τούτων γραφικωτάτην περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ σοφιστὴς Λιδάνιος, σφοδρότατον δὲ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐφημερίδι (Κορομηλᾷ) τῆς 30 Αὐγούστου 1874 σ. 3.

1) Ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι τῆς 28 Αὐγούστου περιγράφων ἀνώνυμος ἐν ἀρθρῳ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον τὴν μεγαρικὴν τραττίαν παρατήρει, ὅτι «Περὶ τοῦ χοροῦ τούτου ἄνδρες ἀρχαιολόγοι καὶ ὁ ἡμέτερος Α. Ρ. Ραγκαβῆς ἀπεφάνθησαν, ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος πυρρίχιος».

** Ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἄστει» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1895.

κατ' αὐτῶν φιλιππικὸν ἐξεφώνησεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐν Ἀντιοχείᾳ (τῇ 381) ὁ τοῦ Λιδανίου μαθητὴς Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου «ἐν ταῖς καλάνδαῖς» φαίνεται, ἡ ἐορτὴ συνίστατο πρὸ πάντων εἰς «διαβολικὰς παννυχίδας», ἃς διήρχοντο εὐθύμως ἐν σκώμμασι καὶ λοιδορίαις καὶ χορείαις νυκτεριναῖς, ἐν εὐωχίαις, πότοις καὶ κύβοις. Ἀγῶνες πότου αὐτόχρομα ἐγίνοντο ἐν τοῖς καπηλείοις, καὶ μετὰ τὸ μεσονύκτιον «γυναῖκες καὶ ἄνδρες φιάλας καὶ ποτήρια πληρώσαντες μετὰ πολλῆς τῆς ἀσωτίας τὸν ἄκρατον πίνουσιν». Αἱ προσπάθειαι τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐκρίζωσιν τῶν ἐθίμων τούτων, ἄτινα ὡς εἰδωλολατρικὰ καὶ ἀντιχριστιανικὰ ἐστιγματίζοντο διὰ τῶν κανόνων οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν ἀναπτύξεων τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτῶν, συνετέλεσαν βεβαίως κατὰ τι εἰς περιορισμὸν τινῶν τῶν ἐθίμων, εἰς ἐξαφάνισιν παντελεῖ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τὰ περισωθέντα ἀποδεικνύουσιν ὅπως βαθέως ἦσαν ἐρριζωμένα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος του.

Ἐκ τῶν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος περισωθέντων ἐθνικῶν ἐθίμων ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὸ τῶν μεταμφίσεων, ὅπερ σφοδρότερον παντὸς ἄλλου ἐπολεμήθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Θράκῃ συνηθίζονται μέχρι τοῦδε μεταμφίσεις καὶ μιμικαὶ πράξεις, διατηροῦσαι ἀμετάλλακτον τὸν ἀρχαῖκόν αὐτῶν τύπον, καὶ ἐνέχουσαι τῆς δραματικῆς ποιήσεως τὰ σπέρματα, ὡς αἱ ἐορταὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ ἀγροτῶν πρὸ τοῦ Θεσπίδος. Οἱ Ἀττικὸι γέροντες, ὡς λέγονται ἐνιαχοῦ τῆς Θράκης οἱ αὐτοσχέδιοι ὑποκριταὶ τοῦ ἀνατολικοῦ στοιχειώδους δράματος, σκοποῦσι διὰ τῶν παραστάσεων αὐτῶν νὰ ἐκπαιδεύωσι τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀγροτὰς· αἱ πράξεις, ἃς μιμοῦνται, συνίστανται ἐκ τῆς γεννήσεως παιδίου (τοῦ ἀρχαίου Διονύσου), εἰς τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς γράας Βάβης (ἢ ἀρχαία Βαυβώ), εἰς τὴν ἐνηλικίωσιν του καὶ εἰς τοὺς γάμους μετὰ κόρης ἀρπαγείσης· ἐσμός ἀλλοκότως ἐνδεδυμένων ἀκιδῶν, ἐπεχόντων τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν σατύρων, διασκεδάζει διὰ τῶν ἀγροικικῶν σκωμμάτων, τῶν μορφασμῶν καὶ τῶν κωμικῶν ὀρχήσεων τοὺς θεωμένους· ἡ τρίτη πράξις τοῦ δράματος συνίσταται εἰς θρησκευτικὴν πράξιν σοβαράν, τὴν κατασκευὴν καινουργοῦς ἀρότρου καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀγρῶν. Ἀλλαχοῦ αἱ τοιαῦται μεταμφίσεις δὲν διατηροῦσι τὸν καθαρῶς ἀγροτικὸν χαρακτῆρα· ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας οἱ μετημφιεσμένοι καλοῦνται *δουκαντζάρια* (·)· ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ δράμα ἢ μᾶλλον ἢ φάρσα τῆς πρώτης ἐβδομάδος τοῦ ἔτους ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἀπαγωγὴν κόρης. Τὴν κόρην ἀγαπᾷ Γενίτσaros, ἀλλ' ἀντίζηλον ἔχει ἓνα Ἀράπην· ὁ Γενίτσaros θυμῶναι, τραυᾷ τὴν πιστόλα του, πληγώνει τὸν Ἀράπην, μετανοεῖ ὥμως διὰ τὴν πράξιν του, προσκαλεῖ ἱατρόν, οὗτος ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Γενίτσαρου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παρακλήσεις τῆς κόρης· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξαναγκάζει αὐτὸν ὁ Γενίτσaros δι' ἀπειλῶν, ἀνασπῶν τὴν μάχαιράν του, καὶ θεραπεύει τὸν τραυματίαν ὁ ἱατρὸς θέτων στάκτην εἰς τὴν μύτην του. Ἀναμιγνύεται εἰς πάσας τὰ περιπετείας τοῦ δράματος καὶ ἡ ζηλότυπος σύζυγος τοῦ Ἀράπη, ἢ Ἀραπίνα, ἐνῶ τὰ γιατροόπουλα, εἰ μάλιστα τοῦ ἱατροῦ, καὶ τὰ ζεμπέκια, τοῦ Γενίτσαρου οἱ δορυφόροι, φαιδρύνουσι διὰ τῶν ὀρχήσεων αὐτῶν τὴν παράστασιν, καταλήγουσαν πάντοτε εἰς τὴν αἵτησιν χρη-

μάτων (quête). Ἐννοεῖται ὅτι τὸν ἀμετάδλητον τοῦτον κάναβον (canevas) τοῦ δράματος, ποικίλλουσι δι' αὐτοσχεδίων διαλέγων καὶ σκωμμάτων.

Τὴν παραμονὴν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παῖδες περιερχόμενοι ψάλλουσιν ᾠσματα ἑορταστικά, ὅποια καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνηθίζοντο, ὡς μαρτυρεῖ ὁ κατὰ τὴν Γ' ἑκατονταετηρίδα ζήσας ποιητὴς Τζέτζης. Τὰ ᾠσματα ἀφηγοῦνται πῶς τὸν Ἅγιον Βασίλειον παρακαλοῦσιν ἐρχόμενον ἐκ Καισαρείας νὰ εἴπῃ τὸ ἀλφαβητάρι, δηλαδὴ ᾠσμα ἀκροστιχίδα ἔχον τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καταλήγουσιν εἰς εὐχὰς καὶ αἰτήσεις χρημάτων. Ἴδου ἐν εἰς παλληκάρι:

Ἔλα κι' ἄς τὸ τιμήσουμε τοῦτο τὸ παλληκάρι,
ποῦ ἔχει πλάταις γι' ἄρματα κι' ἄρμους γιὰ τὸ λιθάρι,
καὶ χέρια γοργογύριστα νὰ ὀρήγῃ τὴ σαῖτα,
νὰ σαῖτεύῃ τὰ πουλιά, νὰ πιάνῃ τὰ περδίκια.
Πέντε ξανθαῖς τὸν ἀγαποῦν καὶ δέκα μαυρομάταις.
Νὰ ζήσῃ χρόνους ἑκατὸ καὶ νὰ τοὺς ἀπερᾷσῃ,
κι' ἀπ' ἐγγονοὺς πουκάμισα νὰ ζήσῃ νὰ χαλάσῃ.
Ἀπλωσ', ἀφέντη μου, ἄπλωσε 'ς τὴν ἀργυρῇ σου τσέπη,
κι' ἂν εὖρης ἄσπρα δός ἀπ' αὐτὰ, φλουριά μὴν τὰ λυπᾷσαι.

Τῶν κατὰ τὴν πρωτοχροστὴν ὥρην εἰρημῶν τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι τότε ἀποκαλύπτεται ἡ τύχη ἐκάστου καθ' ὅλον τὸ ἔτος, καὶ καταλήλως εἶναι δυνατὸν νὰ μεταστροφῇ αὕτη διαθήκη καὶ ἂν εἶναι, εἰς ἀγαθὴν διὰ τινῶν συμβολικῶν πράξεων. Ὡς τὰ πρῶτα συναπαντήματα καὶ οἱ πρῶτοι οἰωνοὶ κατὰ τὴν αὐγὴν ἐκάστης ἡμέρας δεικνύουσιν ὅποια θὰ εἶναι ἡ τύχη καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, οὕτω καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους, κατὰ τὰς δημῳδεῖς δοξασίας, ἀποκαλύπτει τὴν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τύχην.

Ἐν Παρνασίδῃ πιστεύουσιν, ὅτι τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς Α' τοῦ ἔτους αἱ Μοῖραι κατερχόμεναι λούονται εἰς τὰς πηγὰς καὶ κτενίζουσι διὰ χρυσῶν κτενῶν τὴν πλουσίαν κόμην των. Κατὰ τὴν ὥραν λοιπὸν τοῦ λυκόφωτος αἱ παρθένοι τοῦ χωρίου, φέρουσαι ὕδριαν καὶ τρυβλίον πλήρες γλυκισμάτων καὶ ῥώδιον, μεταβαίνουν εἰς τὴν πηγὴν καὶ τὰ μὲν γλυκίσματα θὰ προσφέρωσιν εἰς τὰς Μοῖρας, ἵνα γευθεῖσαι αὐταὶ εὐχαριστηθῶσι καὶ καταστήσωσι τὰς παρθένας γλυκαῖς καὶ μελιτάταις καθ' ὅλον τὸ ἔτος· τὴν δὲ ὕδριαν θὰ γεμίσωσιν ἀμίλητο νερὸ ἀπὸ τὴν πηγὴν, ὅπερ ἐπιτυχάνεται, ἂν μὴ ἐκτομίσωσι μηδὲ λέξιν καθ' ὅλον τὸν δρόμον μέχρι τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν οἰκίαν. Ἀπὸ τὸ νερὸν τοῦτο ποτίζουσιν ὅλους τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ των, σκορπίζουσι δὲ εἰς τὴν στέγην αὐτῆς ἄμμον, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπὸ τῆς πηγῆς, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ εὐτυχία. Καὶ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ πατώματος τὸ ῥώδιον, διὰ νὰ πληρωθῇ ὁ οἶκος καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀγαθῶν ἀφθόνων ὡς οἱ κόκκοι τοῦ ῥωδίου. Παῖδες προσπαθοῦσι διὰ παντοίων τεχνασμάτων νὰ ἐξαναγκάσωσι τὰ κοράσια νὰ ὀμιλήσωσι τρώγοντες γλυκά.

Τὸ σύμβολον τοῦ ῥωδίου εἶναι κοινὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθή-

γαις θραύοντες αὐτὸ ἐπιλέγουσιν: "Ὅσα σπυριὰ ἔχει τὸ ῥόδιον, τόσα καλὰ νὰ χυθοῦν εἰς τὸ σπῖτι μας τοῦτο τὸ χρόνο. Καὶ προσθέτουσιν ἐπωδὴν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κακῶν: "Ὁξω ψύλλοι, ὄξω κορέοι, ὄξω τὰ κακὰ τοῦ κόσμου· μέσα ὑγεία, μέσα εὐτυχία, μέσα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου. Ἐν Χίῳ συνηθίζουσι πρὸς τούτοις διὰ βαρυτέρου συμβόλου νὰ ἐκφράζωσι τὰς εὐχὰς των. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι κατὰ τὴν Α' τοῦ ἔτους τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους των φέρουσιν ἕκαστος καὶ λίθον βαρύν, εὐχόμενοι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἴσον τὸ βάρος χρυσόν. Λέγουσι δὲ καὶ ταύτην τὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν ἅγιον Βασίλειον, τὸν τιμώμενον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἅγιον: Καλὴ μέρα, κὺρ Βασιλέ· ἡφερές μας γερωσύνη; — Κουκκιά, ῥοβίθια, φασούλια, σιτάρι, ῥιφάκια (ἐρίφια), πρόβατα, νυφάδες καὶ τὸ βάρος σας μάλαμα. Διότι οἱ Χιῶτες, φαίνεται, τὸ ἐμπορικώτατον φῶλον τῆς Ἑλλάδος καὶ πρακτικώτατον, ὄλην τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸ μάλαμα συγκεντρώνουσι.

Τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς τύχης καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἔχει καὶ ἡ βασιλόπιττα· τὴν κόπτουν τὴν παραμονὴν εἰς τὸ δεῖπνον, ἢ τὴν Α' τοῦ ἔτους εἰς τὸ γεῦμα, εἰς τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἐπὶ ἐν ἐπὶ πλεόν, ἀνῆκον εἰς τὸν οἶκον, ἦτοι τὸ σύνολον τῆς οἰκογενείας ἐκεῖνος, εἰς οὗ τὸ τεμάχιον θὰ εὑρεθῇ τὸ ἀργυροῦν κερμάτιον ἢ τὸ χρυσοῦν νόμισμα, προμηνύεται, ὅτι θὰ εἶναι εὐτυχὴς καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου πλὴν τοῦ νομίσματος ἐμβάλλουσιν εἰς τὴν πίτταν καὶ σταυροῦ, ἐκ καλᾶμης σίτου, ἐκ κλήματος καὶ ἐκ κρανιάς. Μετὰ τὸ γεῦμα μοιράζουσι ἀνὰ ἕν τεμάχιον εἰς πάντα τῆς οἰκογενείας τὰ μέλη καὶ ἐκ τοῦ εὐρήματος φαίνεται ποῖος θὰ ἔχῃ τὴν τύχην (νόμισμα) καὶ ποῖος θὰ εὐδοκίμησῃ εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν οἰνοποιίαν ἢ τὴν ποιμενικήν. Ἐν Ζακύνθῳ ἀντὶ βασιλόπιττας κατασκευάζουσι κολλοῦραν τὰ Χριστούγεννα.